

L'aprenentatge d'un ofici: Graffiti arquitectònics a la Seu de Mallorca

MARGALIDA BERNAT I ROCA
JAUME SERRA I BARCELÓ

"... lo meu intent es estat treure
a llum lo mes dificultos no rape-
rant ab lo meu treball a trueco
de complir mon desitx ...".

(GELABERT, pp. 38)

En el decurs de les obres que es feren a la Casa de la Pia Almòina i al campanar de la Seu de Ciutat per tal de donar un nou emplaçament a l'Arxiu Capitular, aparegueren una sèrie de graffits sumament interessants.¹

Es tracta d'un conjunt relativament escàs,² però d'una qualitat i interès innegable, ja que la majoria d'ells són de caràcter arquitectònic. Aquest tipus de graffiti no és estrany³ ni tan sols a la pròpia catedral.⁴ Emperò, a no esser per uns

¹ No és aquest el primer estudi sobre els graffiti de La Seu. Vegeu:

BERNAT I ROCA, M. - GONZÁLEZ GONZALO, E. - SERRA I BARCELÓ, J. "Els graffiti del Campanar de La Seu de Mallorca" in *Estudis Baleàrics*, n.º 23. (1986) pp. 6-46 + làmines.

² Vidit Inventari: tots els de PA. (Casa de la Pia Almònia) i els n.º 1, 3, 4 i 7 de CT. (Capella de la Trinitat).

³ PASCOLINI, A. *Ostia. Les peintures et les graffiti*. Armando Editeur. Roma (1978) p. 89.

VINYAS, R. - SARRIÀ, E. "Los grabados medievales del 'Racó Molero' (Ares del Mestre, Castellón)" in *Cuadernos de Prehistoria y arqueología castellanenses*, n.º 8 (1981) pp. 289-297.

CARBONELL I ESTELLER, E. et alii. "Els graffits de Castellfollit de Ruibregos. Primeres aportacions" in *Quaderns d'Estudis Medievals*. Any II, n.º 5. (1981) pp. 278-310.

ENCINAS, J. A. "Aportacions cronològiques als gravats rupestres de Mallorca. La Cova de Sant Martí d'Alcúdia" in *SPELEON* n.º 26-27. (1983), pp. 181-193.

BAZZANA, A. et alii. *Los graffiti medievales del Castell de Denia. Catálogo*. Museo Arqueológico de Denia. M. I. Ayuntamiento de Denia. (1984), pp. 31, 32, 34 i 40.

BERNAT I ROCA, M. - GONZÁLEZ GONZALO, E. - SERRA I BARCELÓ, J. "Els graffiti i la decoració popular a la Torre dels Enagistes. Quaderns de Ca La Gran Cristiana n.º 7. (1986), pp. 23-53.

BUCHERIE, L. "Les graffiti des remparts de Brouage (Charente-Maritime-France)" in *Actas del V Coloquio Internacional de Gliptografía*. Vol. II. Pontevedra (1986), pp. 539-563.

GONZÁLEZ GONZALO, E. "Graffiti a la torre de Sant Joan de la Llotja" in *Estudis Baleàrics* n.º 23. (1986), pp. 47-56 + làmines.

Id. autor. "Los 'graffiti' de la Lonja de Palma: signos, inscripciones y dibujos" in *BSAL* n.º 44 (1988), pp. 273-305.

⁴ BERNAT - GONZÁLEZ - SERRA. "Els graffiti del Campanar...". Vidit Inventari: I. 3, I. 5, II. 81, IV. 119 i IV. 123.

exemplars aïllats de la Capella de la Trinitat (que també presentam aquí), els graffiti arquitectònics replegats fins ara eren grossers i realitzats per una mà inexperta.

Des del primer moment, traces, proporcions i sistemes recordaren l'obra clàssica de Joseph Gelabert.⁵ No cal dubte que, si els exemplars que presentam no sortiren de la mateixa mà, almanco eren de la mateixa escola.

1. *Arquitectes i mestres d'obres en el Barroc mallorquí.*

Es prou conegut que els estudis sobre l'art i la producció artística dels S. XVI i XVII estan sumament endarrerits, malgrat a haver-hi ja una certa bibliografia. Emperò, encara que l'arquitectura ha estat un tema tractat, seguim partint d'esquemes que cal revisar totalment.⁶

S'ha parlat sovint de què els segles XVI i XVII foren, a Mallorca, de decadència artística. Fins i tot, s'ha arribat a qüestionar la validesa d'un programa estètic renaixentista.⁷ En el món de la pintura ha bastat aprofundir en una família, els López o Llopis,⁸ per a què se desmuntin vells esquemes fonamentats més en hipòtesis prematures que sobre la investigació.

Es cert que hi ha publicacions sobre arquitectura renaixentista i barroca, però fins fa poc hi ha hagut un cert consens en considerar el gòtic com un "estil nacional" de tal envergadura que els investigadors s'han centrat més en els programes iconogràfics que no en les tècniques estructurals.⁹

L'obra de Joseph Gelabert, *De l'Art de Picapedrer* que redactà a 1653, ens ve a demostrar que el panorama era sensiblement diferent. Certament, al llarg del S. XVI no degueren existir molts de mestres d'obres en una ciutat que gairebé havia omplert el seu espai privat urbanitzable.¹⁰ D'aquests moments,

⁵ GELABERT, Joseph. *De l'Art de Picapedrer*. Diputación Provincial de Baleares. Instituto de Estudios Baleáricos. C.S.I.C. Palma de Mallorca (1975).

Es tracta d'una edició facsímil d'aquest manuscrit.

⁶ SEBASTIÁN LÓPEZ, S. - ALONSO FERNÁNDEZ, A. *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Palma de Mallorca (1973).

GAMBÚS, M. "Notas sobre la decoración en la arquitectura manierista: el caso mallorquín" in *Mayurqa*, n.º 17 (1978), pp. 89-93.

CANTARELLAS, C. "Transformación y pervivencia en el Barroco mallorquín" in *Estudios Baleáricos*, n.º 1. (1981), pp. 135-160.

PERELLÓ FERRER, A. M.ª *Esglésies dels segles XVII i XVIII a Ciutat de Mallorca*. Editoria i Moll. Palma de Mallorca (1985).

GAMBÚS SAIZ, M. - MASSANET GILI, M.ª *Itinerarios arquitectónicos de las Islas Baleares*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear (1987).

⁷ SEBASTIÁN, S. "Arte" in *Tierras de España: Baleares*. Publicaciones de la Fundación Juan March. Ed. Noguer. Madrid (1974), pp. 238 i ss.

⁸ PALOU, J. M.^a - LLOMPART, G. - PARDO, J. M. *Els López dins la pintura del S. XVI a Mallorca*. Caixa de Balears "Sa Nostra". Palma de Mallorca (1988).

⁹ SEBASTIÁN. "Arte", p. 238.

¹⁰ BARCELÓ CRESPI, M. *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca (1989), pp. 60-78.

PERELLÓ FERRER. Op. cit., pp. 18-20.

ZAFORTEZA Y MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico - I*. Ayuntamiento de Palma (1987), pp. 7-18.

Furió sols cita Sebastià Saura que treballà al Castell de Sant Felip de Menorca i Bover al propi Gelabert, del que es limita a dir que, segons Barberí, escrigué d'arquitectura. Com a demostració de la poca relevància del gremi a començaments del S. XVI val la pena considerar el fet de què a les forces convocades a 1517 per a la defensa de l'illa contra els atacs dels pirates, els picapedrers, que formaven companyia amb els moliners, sols pogueren aportar un contingent de 124 homes d'un total de 2.007 (un 6'18 %).¹¹

Tal estat de coses es devia, indubtablement, a la pràctica paralització del mercat de treball. La protecció del mateix s'havia iniciat a 1.405 quan s'havien posat entrebancs als mestres estrangers que volien afincar-se a l'illa. Un segle després, a 1.506, les mesures preses en aquest sentit foren endurides, ja que els picapedrers estrangers, examinats o no, havien de demostrar la seva suficiència amb un nou examen per part del gremi illenc.¹²

Aquesta situació es modificà a finals de segle, quan s'emprengueren una sèrie d'obres públiques d'envergadura¹³ que impulsaren l'aparició dels nous tècnics que tanta feina feren en el segle següent.

Els picapedrers formaven un gremi complex.¹⁴ La primera notícia que es té d'aquest ofici ja organitzat professionalment està relacionada amb la seva activitat religiosa i data de 1364, moment en què fundà confraria a la Parròquia de Sta. Eulàlia.¹⁵ A més de les finalitats pietoses, a través d'ella es discutien els negocis propis de la naixent corporació.¹⁶

Aquest ofici incloïa una sèrie d'activitats professionals diferenciades: mestres de cases (arquitectes), trencadors de pedra i de marès, guixaires, forners, de calç... A més a més, controlaven un sector dels traginers que cotitzaven a la confraria com a sistema de garantir-se la feina.¹⁷

11 FURIÓ, A. *Diccionario histórico de los ilustres profesores de las Bellas Artes en Mallorca*. Editorial Mallorquina de Francisco Pons. Col. Biblioteca Balear Vol. X. Palma (1946), p. 263.

BOVER, J. M. *Biblioteca de Escritores Baleares*. Ed. Curial. Barcelona (1975). T. I, p. 349, n.º 523.

PIFERRER, P. - QUADRADO, J. M.ª *Islas Baleares*. Ed. Luis Ripoll. Palma de Mallorca (1969), pág. 889.

COLL, B. *Catedral de Mallorca*. Palma de Mallorca (1977), p. 17.

12 PONS, A. "Capítols fabricats per lo bon govern y regimen del Offici de Picapedres (1405)" in BSAL T. XXII, n.º 548-549, pp. 101-104. Cap. 16.

SANCHO, P. A. "Capítols fabricats per lo bon govern y regimen del Offici de Picapedres (1506)" in BSAL T. IV, n.º 153, pp. 311-312. Cap. 7.

VAKER, O. *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el s. XVI - I*. Mallorca (1987), pp. 191-192.

13 ZAFORTEZA MUSOLES. Op. Cit., pp. 46-93.

14 BERNAT I ROCA, M. "El oficio de cantero en Mallorca. Primeras notas para su estudio" in Actas del V Coloquio Internacional de Gliptografía. Vol. I. Pontevedra (1986), pp. 11-31.

15 AGUILÓ, E. K. "Establecimiento de la Capilla de los Cuatro Mártires Coronados en la iglesia de Santa Eulalia" in BSAL T. IV n.º 147, pp. 244-246.

16 RUMEU DE ARMAS, A. *Historia de la Previsión Social en España*. Ed. "El Albir". Barcelona (1981), pp. 73-92.

17 PONS, A. "Capítols... (1405)". Cap. 25, 26 i 27.

PONS, A. "Capítols fabricats per lo bon govern y regimen del Offici de Picapedres (1514)" in BSAL T. XXI n.º 555-556, pp. 208-210. Cap. 8 i 15.

A aquesta complexitat de iure, s'hi afegia una profunda diferenciació social i econòmica. El gremi estava integrat per un reduït nombre de mestres¹⁸ i llicenciats¹⁹ que dominaven una àmplia base d'altres mestres, oficials i aprendents als què es posaven tots els entrebancs possibles per promocionar, i també a un conjunt de captius i mà d'obra marginal.²⁰

QUADRE 1: Jornals de picapedrers (S. XVI-XVII) en relació als preus de blat (S. XVI-XVII).

Any	Jornal de mestre	Jornal de fadrí	Preu de la quartera de blat
1552	6 s.	2 - 2'5 s.	19 s.
1581	6'5 s.	4 s.	43 s.
1597	8 s.	4'5 - 5 s.	48 s.
1602	8 s.	4 - 6 s.	70 s.
1603	8'6 s.	6'6 - 7'6 s.	50 s.
1605	8 s.	—	87 s.
1611	8 s.	—	66 s.
1612	—	5 s.	64'16 s.
1614	—	6'5 s.	50 s.
1616	—	7 - 8 s.	64'2 s.
1618	7 - 8 s.	—	68'5 s.
1638	8 s.	—	50'6 s.
1653	—	6 s.	57 s.

Font: VAQUER, N. *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el S. XVI/1* Mallorca (1987) pg. 477. SOCIEDAD ECONÓMICA DE AMIGOS DEL PAÍS: *Memoria 1784*, pp. 233-245.

¹⁸ PONS, A. *Ordinacions gremials i altres capítols a Mallorca*. Estampa de'n Guasp. Ciutat de Mallorca (1930). "Capítols fabricats per lo bon govern y regimen del Offici de Picapedres (1674)". pp. 5-20. Cap. 1, 2, 3 i 4.

¹⁹ PONS. "Capítols... (1674)". Cap. 5: "Item per quant del algun temps a esta part se ha experimentat que alguns fadrins y altres licenciats de dit officí emprenen y fan algunes obres que no poden ni tenen llicentia de fer, y per quant per part de dit officí se intenta impedirlos, se valen del nom d'algun confrare mestre intentant enpenyarlo en que diga que aquella obra corre per son compte, ...".

²⁰ BONNASSIE, P. *La organización del trabajo en Barcelona a fines del Siglo XV*. C.S.I.C. Barcelona (1975), pp. 95-102. Aquesta mà d'obra rebia el nom de "bergants" i habitualment estaven encarregats de les feines més poc qualificades. A Mallorca, a més de "cristians de natura" hi havia en aquesta categoria una important quantitat de captius setmaners.

Confer.

PONS. "Capítols... (1405)". Cap. 23.

PONS. "Capítols... (1514)". Cap. 6: "Item es ordenat de que aquí avant ningún fadri ni horre qui no sera examinat per los sobreposats, promens e examinadors del dit officí; que de aquí avant no gos ni presumesca fer feyna del dit art en ninguna manera. Si donchs aquell tal no stava a soldada be e.ligitimament ab mestre".

PONS. "Capítols... 1674". 8: "Item per quant en dit officí sempre se ha estylat que els mestres qui han presos y encartats mossos los han tinguts tot el temps de quatre anys, com disposen los

Fins a 1.514, l'ofici s'havia governat per dos sobreposats i dos prohòmens a l'igual que els restants gremis. A partir d'aquest any, al·legant que "per la iuventud de alguns et als acostuma de haver gran divergencia" s'organitzà un consell de 14 persones que s'havien d'encarregar del govern. La seva composició era la següent: 2 sobreposats (major i menor), 2 prohòmens (probables successors dels anteriors), 4 examinadors (un dels quals podia actuar de "padri" dels que s'examinaven) i 6 persones més a elegir de les quals sols 3 havien d'esser menors de 30 anys.²¹

La principal via que tengué aquesta élite per controlar les bases del gremi fou la modificació dels sistemes d'aprenentatge. Fins a 1674, sembla que el costum era el de passar el període d'aprenentatge ("mossatge") sense estipular carta. A conseqüència dels problemes que això generava, s'imposà la concertació d'aquesta, fixant-se unes taxes. En un principi, aquestes foren de 5 L. per la carta normal i 5 L. 10 s. per la recarta. Dites quantitats foren augmentades a 8 L. i 8 L. 10 s. respectivament (que equivalien a uns 20 jornals). Al mateix temps, també es fixaren els drets a pagar per accedir a l'examen de mestre: 10 L. (uns 25 jornals). Qui volgués dispensar-se de passar el període de 4 anys d'aprenentatge podia optar a la prova de suficiència amb certes càrregues econòmiques. A més d'haver de pagar la carta completa havia d'afegir 3 L. per any dispensat. En resum, arribar a l'examen de mestre podia costar entorn de les 20 L. (uns 50 jornals).

Emperò aquestes tarifes no s'aplicaven als fills dels mestres. Podien examinar-se en complir els 20 anys pagant una quota de 2 L. més les despeses de reunir el regim (un total de 9 L. equivalents a uns 22,5 jornals).²²

Això provocava que mentres alguns mestres cobraven bons sous, hi havia una base proletària amb poca feina, condicions de treball sovint perilloses, jornals de misèria, així com llargs períodes d'inactivitat.²³ No pot estranyar que els menestrals d'aquest ofici mecànic fossin uns dels més exaltats a les Germa-

actes de les sues cartes cantenguts en se casa de menjar y beura y donant los un dobler cada die, y de poch temps a esta part se esperimenten molts abusos en esta observantia: pues havent firmat lo encartament acostumen alguns mestres fer pactes ab dits sos mossos de que redunda continues cuestiones entre los tals mestres i aprenents: Per ço, per assegurar dita observantia, y que los dits aprenents estiguen los quatre anys de la sua carta sots disciplina de sos mestres se estatueix y ordena, que de aqui al devant, ningun mestre ni confrare de dit offici pugua fer altres pactes ab son aprenent a mes de los continguts en lo acte de son encartament...".

MONTANER, P. DE. "Aspectes de la esclavitud en Mallorca durante la Edad Moderna" in BSAL T. XXXVII (1979), pp. 289-328.

VAQUER, O. *Una sociedad del Antiguo régimen: Felanitx y Mallorca en el s. XVI - II*. Mallorca (1988), pp. 521-522.

²¹ PONS. "Capítols... (1514)". Cap. 1, 2 i 3.

²² PONS. "Capítols... (1674)", pp. 5-20. Cap. 1, 2, 3 i 4.

²³ (PÉREZ, LI.). "'Taula' del Ceremonial de los Jurados del Reino de Mallorca y de la 'Universidad' y Consejo General de Menorca" in F. R. B. III (1979-1980) s/p. Segons aquest memorial hi havia un terme mig de 107 festes de precepte, a les que s'hi havien de sumar les extraordinàries (togatives, autes de fe, festes patriòtiques, monàrquiques, entredits, ...).

FERRÁ, B. *Arquitectura Legal*. Editorial Mallorquina de Francisco Pons. Col. Biblioteca Balear. Vol. XLIV. pp. 35-50.

QUADRE 2: Taxa de la carta de examen de diversos oficis (S. XV-XVI).

	1482	1493	1498	1500	1512	1513	1514	1515	1517	1572	1576
Apotecaris	2 L										
Capellers									3 L		
Carnissers								3 L			
Corders						2 L					
Ferrers				1 L							
Fusters			10 s	1 L							
Matalassers					2 L					2 L	
Passamaners				1 L							
Peraires									1 L 12 s		
Picapedrers							2 L				
Saboners		2 L									
Sucrers				3 L							5 L
Teix. de Llí				1 L							

Fonts: SANTAMARÍA, A. "La formación profesional en Mallorca en la época de Fernando el Católico" in *Homenaje a José M. Lacara*. Príncipe de Viana. Año XLVIII. Anejo 3. (1986), pp. 651-667.

QUADRE 3: Taxa de la carta de examen de diversos oficis (S. XVII).

	1604	1608	1614	1619	1620	1634	1661	1675	1676	1686	1688	1696
Assaonadors			1 L					5 L				
Boneters				3 L						10 L		
Corders				10 s						5 L		
Flassaders		5 L				10 L				10 s		25 L
Ferrers											12 L	
Gerrers							5 L					
Guanters										10 L		
Sabaters										10 L		
Sastres					5 L							
Sucrers												8 L
Teix. de Llana												18 s
Teix. de Llí										10 L		
Velluters										10 L		

Fonts: SANTAMARÍA, A. "La formación profesional en Mallorca en la época de Fernando el Católico" in *Homenaje a José M. Lacarra*. Príncipe de Viana. Año XLVIII. Anejo 3 (1986), pp. 651-667).

Biblioteca del Monestir de la Real: BB - II - 141: Capítols del Teixidors de Llana (1693) i Capítols dels Teixidors de Llí (1686).

nies²⁴ i que en el s. XVII intentassin promoure, juntament amb altres, una nova revolta.²⁵

No cal dubte que aquest panorama varià a partir de la segona mitat del S. XVI. Cap a 1560 es començà a parlar de la construcció d'unes noves murades. L'inici d'aquestes obres trastocà el mercat de treball illenc.²⁶

Alguns dels mestres d'obres que apareixen en el S. XVII foren l'élite de les arts mecàniques. En canvi, la proletarització d'altres mestres i dels oficials i aprenents provocava cada vegada un major allunyament dels caps de la jerarquia gremial. Aquest sector de mestres privilegiats, amb prou cultura²⁷ i independència econòmica, procuraven mantenir aquest estatus. Els medis per assegurar-ho eren els sistemes d'aprenentatge i els de contractació de feina. No sols les barreres econòmiques marcaven la jerarquització, sinó que aquestes es veien reforçades per un mecanisme de dobles qualificacions.

Tot partint de la informació a l'abast, sabem que aquest fenomen cristallitza en el S. XVII. Es en aquest moment quan la normativa de l'ofici institucionalitza dos tipus d'examen: el de "fer trasses" que conferia el títol de "mestre de cases" i un més ordinari que donava el títol de "licenciat". Aquesta diferenciació és sumament important pel tema que ens pertoca. Hi ha un tipus d'examen més tècnic que implica coneixements de dibuix lineal:

"per quant en el fer de dites trasses y examen ordinariament es menester tot un dia..."²⁸

L'altre restringia el camp d'acció ja que:

"ningun licenciat fadri ni persona alguna puga pendre ninguna obra del art de picapedrer per via ninguna, ara sia a escarada ara sia a jornals, sino sera dita obra de les que estaran contingudes en lo limit de son examen o licencia, ..." ²⁹

24 QUADRADO, J. M. *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat é illa de Mallorca é penas de cos é d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa de Felip Guasp. Palma (1896).

25 SERRA BARCELÓ, J. "Mallorca i la Unió d'Armes. Primeres aportacions" in Randa n.º 18 (1985), pp. 25-44.

26 PIFERRER - QUADRADO. Op. Cit., p. 323.

27 La "cultura" de certs menestrals no és sols una conseqüència de l'abaratament dels llibres, amb la invenció de la impremta. Ja en el S. XIV tenim proves de "mestres" que estaven al dia de les lectures més importants del seu temps.

Confer.

LLOMPART, G. "La alfareria gòtica d'en Prunera de la Ciutat de Mallorca" in BSAL T. XLIV n.º 842, pp. 179-194.

28 PONS. "Capítols... (1674)". Cap. 3.

Sobre el concepte de "trasses" i el seu aprenentatge vidit:

GELABERT. Op. Cit., pp. 3-5.

29 PONS. "Capítols... (1674)". Cap. 5.

Aquest estat de coses es mantenia, fins a cert punt, a finals del segle passat. Vidit:

FERRÁ PERELLÓ. Op. Cit., pp. 35-50.

El propi llibre de Gelabert ens ve a confirmar que ja en el seu temps, abans de que s'institucionalitzassin aquests dos tipus de proves, existien de fet diversos sistemes d'aprenentatge. A la introducció parla del seu període de formació i dels motius que l'impulsaren a escriure el seu tractat:

“La causa que me.a mogut, curios lector, per aver de compondra aquest llibre [...] es estat considerar diversas vegades que los qui enseñen esta facultat cade.qual la enseña a son modo conforma la opinio que aporta ab si matex [...] perque es certissim que el qui no sap no pot mostrar [...] A.lo.menos jo per curiositat assent de edat de 18 añys, poc mes o manco, volgui escudriñar el parer de alguns a.sirca de algunas traces dificultoses y veent tanta diversitat de opinions em trovava sens poder determinar a.na.qual avia de donar credit; y axi que despres de aver pasat set añys de mon axamen, mogut de bon zel en som posat a estudiar per veure si trobaria una regla certa que, seguint aquella, no.i agues perill de enar engañat y per aquest afecta e treballat dos anys...”.

El resultat és una obra tècnica per iniciats, bè oficials i aprenents de categoria, bé per mestres que desitgen tenir un sistema racional de treball. Com diu ell mateix:

“...e compost lo llibra ab dos parts. La primera consistex ab las traces y la segona ab los biaxos y de major mestransa”.

D'alguna manera, Gelabert ens indica que la doble línia de formació ja s'estava realitzant 20 anys abans de què fos codificada a les ordenacions.³⁰

Els graffiti que s'han estudiat estan relacionats amb el procés d'aprenentatge per “trasses”, en el que la paret actuà com a pissarra. No són molts els exemples detectats d'aquesta funció, però n'hi ha prou per poder emmarcar els presents en un context més general.

2. *Els suports.*

Els graffiti analitzats estan dividits en dues sèries homogènies. La primera que es va localitzar està situada a la paret del costat de l'Epístola de la Capella de La Trinitat, oculta per un tapís. La segona estava a la cambra d'aire de la Casa de la Pia Almòina, sobre el mur N. del campanar.

En ambdós casos es realitzaren directament sobre els blocs d'arenisca de les parets. Degut a què han estat protegits de les inclemències climàtiques, el seu estat de conservació era molt bo, malgrat la subtilesa del traç.

³⁰ GELABERT. Op. Cit., p. 3.

3. *Les tècniques.*

Tots els exemplars que es presenten estan realitzats gravant amb un instrument punxant una incisió molt poc profunda (menys de 0'5 mm.) sobre el marés.

El que és interessant d'aquest cas és que tots els exemplars s'han construït servint-se de materials de traçat idonis: regles, esquadres, compasos de punta i cordells.³¹

La utilització d'estris d'aquest tipus no és desconeguda en el món de la gliptologia,³² emperò en cap moment s'havia detectat un corpus prou important per esser significatiu. Es cert que els rosetons traçats a compàs o cordell sovintegen,³³ si bé els exemples estudiats fins el present es mostraven com a exercicis de preparació o purament lúdics.

4. *Cronologia.*

La datació dels graffiti sempre resulta conflictiva.³⁴ Induïtament, la data de construcció d'un edifici ens dona el post quam. Emperò en aquest cas, els moments constructius del dos àmbits estan massa allunyats per poder-se tenir en compte.³⁵

Es a la Capella de La Trinitat on ens apareix l'única data fiable. Correspon a 1609 i ens indica clarament un període que es pot fer extensible al conjunt iconogràfic del seu voltant.³⁶

Pels graffiti arquitectònics ens hem de fonamentar en aspectes estilístics. La presència de l'obra de J. Gelabert ens marca una fita clara. Considerant el que diu l'autor, els graffiti no poden esser molt més antics de 1640. Degut a què tot el conjunt és homogeni, s'ha de calcular un màxim de 10 anys per la seva realització.

³¹ FULLANA, M. *Diccionari de l'Art i dels oficis de la construcció*. Ed. Mallorca. Mallorca (1984), p. 102, 113, 159 i 257.

³² RIU RIU, M. "Presentació al Dossier: Graffitis a Mallorca" in *Estudis Balearics* n.º 23, pp. 4-5.

³³ BERNAT I ROCA, M. - GONZÁLEZ GOZALO, E. - SERRA I BARCELÓ, J. "La presó del Campanar de Sant Miquel" in *Estudis Balearics*, n.º 7, pp. 95-131 (1982) Lam. III, XI i XIII.

GONZÁLEZ GOZALO. "Los 'Graffiti' de la Lonja...". Inventari n.º 2 i n.º 40.

BERNAT - GONZÁLEZ - SERRA. "Els graffiti del campanar...". Inventari n.º II-81, n.º IV-119.

³⁴ BERNAT I ROCA, M. SERRA I BARCELÓ, J. "Metodología para el estudio de los graffiti medievales y postmedievales: El caso de Mallorca" in II Congreso de Arqueología Medieval Española. Madrid (1987) Tom II: Comunicaciones, pp. 25-33.

³⁵ COLL TOMÁS, B. *Catedral de Mallorca*. Palma (1977), pp. 16-17 i 89-90.

MATHEU MULET, P. A. *Estampas de la Catedral*. Ed. Politécnica. Palma de Mallorca (1954), pp. 30-34 i 42-43.

JOVELLANOS, G. M. *Descripción de la Catedral de Palma*. Ed. Mallorquina de Francisco PONS. Col. Biblioteca Balear. Vol. XLI. Palma de Mallorca (1959), pp. 10-17.

HABSBURGO Y LORENA, L. S. *La Ciudad de Palma*. Luis Ripoll. Editor. Palma de Mallorca (1981), pp. 132-133.

³⁶ Vidit Inventari CT. 6.

5. Els graffiti.

Aquest corpus es pot dividir en tres sèries diferents: les inscripcions, els dibuixos de mà inexperta i les traces arquitectòniques.

5.1. Les inscripcions.

Sols han aparegut dues inscripcions legibles i fragments d'una altra; totes elles a la Capella de La Trinitat. Sabem que aquestes es poden datar plenament pel tipus de lletra com a del S. XVII.³⁷ Dissortadament, no s'ha pogut documentar els noms de les persones que apareixen esmentades en elles.

A la CT. 10, apareix un malnom femení (Na Parpal). El llinatge BOU de la CT. 6 s'ha de considerar d'aquesta categoria.³⁸

La presència d'aquestes inscripcions no és gens sorprenent en aquest àmbit, tota vegada que des de finals del S. XVI, la Capella de La Trinitat havia perdut gran part de la seva funcionalitat religiosa i havia servit, com altres espais de La Seu, per a refugi dels asilats.³⁹

5.2. Els dibuixos.

Consideram com a dibuixos realitzats per una mà inexperta tots els que estan fora del context de l'aprenentatge arquitectònic. Tots ells es troben a la Capella de La Trinitat. En alguns casos, es poden considerar com a posteriors als de traça. Aquests darrers es veren esmenats per l'autor dels dibuixos "infantils" de torres de defensa.⁴⁰

Aquestes torres són un conjunt poc nombrós, unitari i realitzat per una única mà. Corresponen a una imatge arquetípica d'una fortificació, amb paral·lels a diferents indrets i a distintes èpoques.⁴¹

No cal dubte que els edificis representats són torres, i algunes d'elles es poden relacionar amb el sistema defensiu i de senyals de les nostres costes.⁴²

³⁷ Confer.

BERNAT - GONZÁLEZ - SERRA. "El graffiti del campanar...". Inventari n.º II-33 i Làm. 33, 34 i 35.

³⁸ SERRA I BARCELÓ, J. "Delinqüència a Mallorca en el S. XVII (1613-1619)" in BSAL n.º 43 (1987), pp. 105-146.

³⁹ BERNAT - GONZÁLEZ - SERRA. "El graffiti del Campanar...", pp. 17-18.

ROTGER CAPLLONCH, M. *Restauración de la Catedral de Mallorca*. Tipo-Litografía de Amengual y Muntaner. Palma de Mallorca (1907), p. 66.

⁴⁰ Vidit Inventari CT. 1 i CT. 4.

⁴¹ ENCINAS. "Aportacions cronològiques...", p. 188 fig. 7.

BAZZANA et alii *Los graffiti medievales...*, pp. 32, fig. 21, 22 i 23; p. 34 fig. 34; p. 34 fig. 32 i 33.

CARBONELL et alii. "Els graffits de Castellfoliit...", p. 293, fig. 23; p. 298, fig. 31.

GONZÁLEZ GOZALO. "Graffiti a la torre...". Inventari n.º 19, Làm. 19.

⁴² HABSBURGO I LORENA, L. S. *Torres y atalayas de Mallorca*. José de Olañeta, Editor. Palma de Mallorca (1983).

GONZÁLEZ-CHAVES ALEMANY, J. DE. *Fortificaciones costeras de Mallorca*. Colegio Oficial de Arquitectos de Baleares. Palma de Mallorca (1986).

En el cas que ens ocupa, és una característica particular la forma que s'adopta per indicar els paraments dels murs i els merlets, sempre triangulars.

Això ens permet sebre que, mentres un primer autor realitzà unes traces d'arcs, una segona mà inexperta els transformà al seu gust, convertint els dibuixos tècnics en figures més concretes i amb sentit per ell.

5.3. *Les traces.*

Tal com fa J. Gelabert a la seva obra, podríem dividir el conjunt de les traces en dues categories d'acord amb la seva dificultat. Emperò, en el corpus estudiat hi apareix un tercer grup que correspon a aspectes bàsics del dibuix lineal. Gelabert posà molt poc esment en aquest tema: sols recorda la construcció d'unies perpendiculars, com a eix bàsic de la major part de les traces,⁴³ els arcs en relació amb el seu nom i altres aspectes molt puntuals.⁴⁴ Com s'ha dit, *De l'Art de Picapedrer* no va dirigit a persones inexpertes, sino a aquelles que ja tenen els coneixements fonamentals del dibuix tècnic i de la seva aplicació a l'arquitectura.

En conjunt, els graffiti de la Capella de La Trinitat semblen molt més elementals que els de la Pia Almòina. I tots ells representen un estadi d'aprenentatge anterior al tractat de Gelabert.

Dins l'apartat de geometria bàsica tenim el traçat de perpendiculars i paral·leles aplicat a l'obtenció d'arcs. En dibuixos més complexes, se pot distingir la circumferència, l'oval, l'el·lipse, el traçat d'angles i de segments circulars. Dibuxos clarament introductoris a tots aquests n'hi ha a diferents indrets de La Seu: angles, quadrats i rosetons que s'havien intuït per aquesta finalitat avui es confirmen com a tals.⁴⁵

Sens dubte relacionats amb aquest primer estadi tenim dues espirals, que podem contrastar amb una sèrie de circumferències concèntriques localitzades al campanar de La Seu.⁴⁶ Corresponents a un estadi posterior (en connexió amb la primera part de *De l'Art de Picapedrer*) hi ha una sèrie d'arcs ogivals i carpanells que demostren la duplicitat de les tècniques constructives al Barroc mallorquí. En aquest cas, els arcs se'ns presenten plans i no embiaixats que és la gran dificultat que pretén resoldre Gelabert.⁴⁷

L'altre traçat que correspon a aquesta primera sèrie és la projecció d'una volta d'aresta, però sense els problemes d'addició o de localització de Gelabert.⁴⁸

En el tercer grup, de major dificultat, tenim també el disseny de distints arcs i llindes, amb clars paralel·lismes dels presentats per Gelabert. Algunes d'aquestes traces eren novetats, ja que aquest autor fa constar on poden esser

⁴³ GELABERT. Op. Cit., 16-21.

⁴⁴ GELABERT. Op. Cit. pp. 284-287.

⁴⁵ Vidit nota 33.

⁴⁶ BERNAT - GONZÁLEZ - SERRA. "Els graffiti del campanar...". Inventari n.º 11-81.

⁴⁷ GELABERT. Op. Cit. p. 3.

⁴⁸ GELABERT. Op. Cit. pp. 96-99 i 164-165.

vistes.⁴⁹ Dins el conjunt d'arcs és destacable el PA. 11, un arc de portal forà amb motllura superior. Gelabert en cita un de paregut que sols se diferència en la posició de la motllura, fent notar que: "Lo portal de la Porta Pintade y de Sant Antoni estan puntualment de esta trasa".⁵⁰

L'escala que apareix dibuixada a la Pia Almòina és d'estructura molt simple i sense les pretensions dels models italianitzants de Gelabert.⁵¹

Possiblement la figura més curiosa sigui la PA. 12 que correspon a una tronera o bombardera, de les què Gelabert en presenta tres variants. Fa constatar que "axi com esta obra serveix per pesas de artilleria (que per altra nom los diuen vulgarment Bombardes) li asanta aver-li de dir Bombardera, ..." ⁵² i també ens diu que se'n pot localitzar una de semblant a la Porta Vella de Sant Antoni.⁵³ Aquesta traça, a l'igual que altres que es veuran més envant, es troba disservada amb unes proporcions regides pel "numero auri".

Tal volta el conjunt més complex sigui el constituït per una sèrie d'arcs de circumferència limitats per angles. Un d'ells (CT. 7) es podria relacionar amb una petxina ⁵⁴ i els altres (PA. 8 i PA. 9) amb una absis en forma de copinya, paregut als que es poden veure a diverses esglésies de l'illa.⁵⁵

6. Els sistemes de dibuix.

No podem perdre de vista el fet de què els autors de les traces necessàriament havien d'estar familiaritzats amb el dibuix lineal. Així, malgrat a què els calcos poden presentar distorsions, aquestes s'han de comprendre tant pel fet de la naturalesa del suport, com per les desviacions lògiques del procés de calcat.⁵⁶ Per tant, la imatge real que s'ha veure és la d'uns dibuixos perfectament escairats i amb corbes ben traçades.

El primer pas de l'autor d'aquests dibuixos fou el més bàsic per poder iniciar la traça: la construcció d'unes línies perpendiculars a les que les abscises actuen com a base o línia de salmer i les ordenades, la major part de vegades, com a eix de simetria.⁵⁷

49 GELABERT. Op. Cit. p. 176.

50 GELABERT. Op. Cit. p. 172-173.

51 GELABERT. Op. Cit. pp. 224-225 i 234-239.

52 GELABERT. Op. Cit. pp. 112-113.

53 GELABERT. Op. Cit. p. 221.

54 GELABERT. Op. Cit. pp. 198-215.

GONZÁLEZ. "La torre de la Llotja...". Inventari n.º 17 i Làm. 17.

55 SEBASTIÁN - ALONSO. *Arquitectura mallorquina...* pp. 29 i 78-79.

GAMBÚS - MASSANET. *Itinerarios arquitectónicos...* p. 63.

CANTARELLAS CAMPS, C. *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Institut d'Estudis Balearics. Palma de Mallorca (1981), pp. 145 i 164.

56 BERNAT I ROCA, M. - GONZÁLEZ GOZALO, E. - SERRA I BARCELÓ, J. "Els graffiti i la decoració popular a la Torre dels Enagistes", pp. 23-53.

BERNAT I ROCA, M. - SERRA I BARCELÓ, J. "Metodología para el estudio de los graffiti...", pp. 25-33.

57 FULLANA, M. *Diccionari...*, pp. 26-36.

No hem trobat cap exemplar de dibuix més simple, però la perícia de les traces ens permet suposar que s'havia superat un estadi inicial d'aprenentatge que vendria marcat per exercicis com els dels rosetons, ja esmentats. Amb el maneig del compàs (o cordell) i la regla es poden construir la major part dels dibuixos analitzats. El punt de partida són les perpendiculars: amb aquestes, gairebé totes les traces tenen un procés constructiu senzill.⁵⁸

El maneig del compàs es complementa amb el traçat de les espirals (PA. 1 i PA. 4), primer pas per a construir tota una sèrie d'elements que van des de les escales de caragol a les cúpules.

6.1. *La volta d'aresta.*

El mateix es pot dir de la projecció de la volta d'aresta. Gelabert no en presenta cap de tan simple, ja que el que pretèn és resoldre problemes de situació (biaixos) o d'addició (voltes amb arcs, petxines,...).

El curiós de la volta d'aresta estriba en què es fa no sols a partir de la utilització del formigó⁵⁹ sinó cercant l'equilibri de forces a partir de les peces de pedra que constitueixen la coberta, ja que "la primor de ella no consisteix sinó en saber entendre las pesas qui fan las arestas".⁶⁰ En aquest cas la clau o les claus, en forma de creu, tenen una importància primordial.

El sistema de traça en aquest cas no presenta problemes ja que es fa a partir d'un paralelògram al que se li han traçat les diagonals, emprant els sistemes de paral·leles per indicar les peces de pedra.

6.2. *Els arcs tercejats.*

Es tracta del segon tipus d'arc dins la sèrie que Gelabert anomena d'arcs naturals⁶¹ i que són els que generen altres figures més complexes. Rep el nom de tercejat perquè el seu llum es divideix en tres parts iguals, que són les que han de determinar la seva alçada.⁶²

El seu procés constructiu és el clàssic a partir d'unes perpendiculars i l'abscissa actua de línia de salmer. El fet curiós estriba en que les proporcions de tots els exemplars replegats, tant al tractat de Gelabert com els de la Seu, són les mateixes: 1: 1'4 de llum, 1: 1'3 d'alçada. Aquest fet ens confirma la hipòtesi que teníem de què tant els graffiti com l'obra de Gelabert són d'una mateixa escola, tota vegada que les proporcions es repeteixen a molts altres exemples.

58 GELABERT. Op. Cit. p. 16 "... es necessari primer saber tirar una escaira puis sens ela no.s pot tresar ninguna cosa [...] es veritat que la escaira sa acostuma a tirar de blanc...".

59 BASSEGODA NONELL, J. *La cerámica popular en la arquitectura gótica*. Barcelona (1978), pp. 8-18.

60 GELABERT. Op. Cit. p. 96.

61 GELABERT. Op. Cit. pp. 20-21.

62 GELABERT. Op. Cit. pp. 24-25.

6.3. Els arcs escarsers.

Formen part també de la sèrie d'arcs naturals proposada per Gelabert, que en considera dues fórmules: l'escarser tercetjat i l'escarser natural.

Aquest darrers tipus genera un arc dels anomenats de "punt furtat", ja que no es tracen a partir d'un sol centre, sinó que "sa compon de dos sintells" i que reb el nom d'arc ansapaner.⁶³

Aquesta descripció s'ajusta perfectament al graffiti CT. 3, que conserva els centres aludits i que ens ha permès fer la seva reconstrucció ideal.

Com passava amb el cas anterior, aquest també manté les proporcions en relació al presentat per Gelabert com a model: ⁶⁴ 1: 1'4 de llum, 1: 1'8 d'alçada i 1: 3'8 entre llum i alçada.

Però el que s'ha de considerar altement significatiu és que aquest arc respon a un traçat que es troba en relació amb la "divina proporció" o "número auri".⁶⁵ Aquest fet no és estrany, ja que ens trobam front a una concepció renaixentista (els arcs ogivals no hi responen) en la què el número i la proporció es contemplen com l'essència de la perfecció i de la força creadora divina.

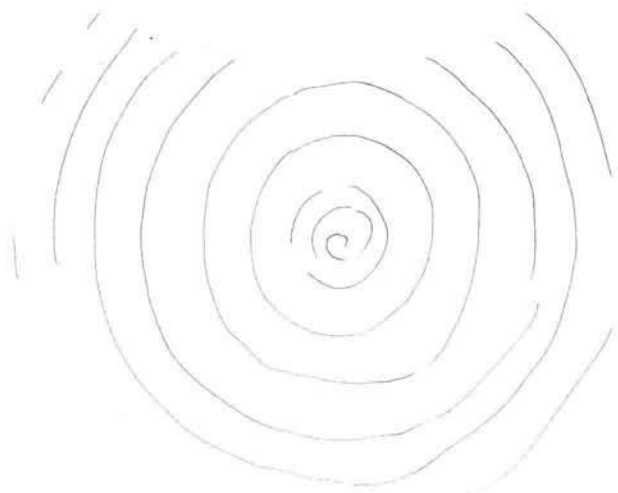
Un cas especial és el del PA. 3. Correspon a dos arcs escarsers rebaixats amb salmer doble. Induïtament, es tracta de la composició més complexa que trobam en aquest corpus, per la que no s'ha trobat paral·lel en el tractat de Gelabert. Malgrat a ésser construït a partir de dues perpendiculars, hi ha almanco vuit punts que actuen de centre, una circumferència, dos ovals i dos angles de 72° que intervenen a la seva construcció.

⁶³ GELABERT. Op. Cit. pp. 20, 30 i 34.

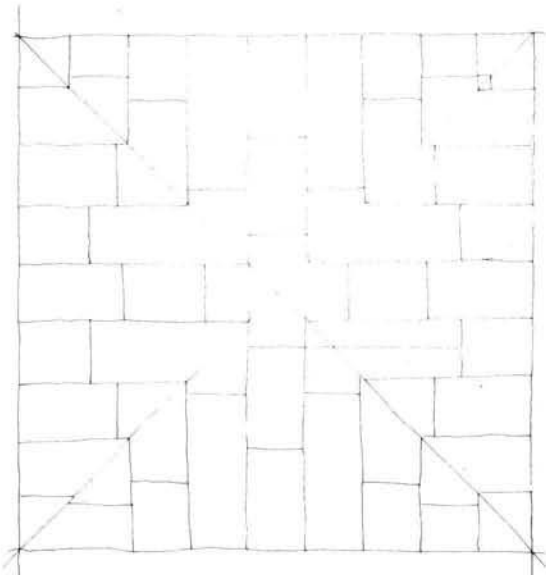
⁶⁴ GELABERT. Op. Cit. p. 35.

⁶⁵ GHYKA, Matila C. *El Número de Oro*. Ed. Poseidon. Barcelona (1978) 2 vols.

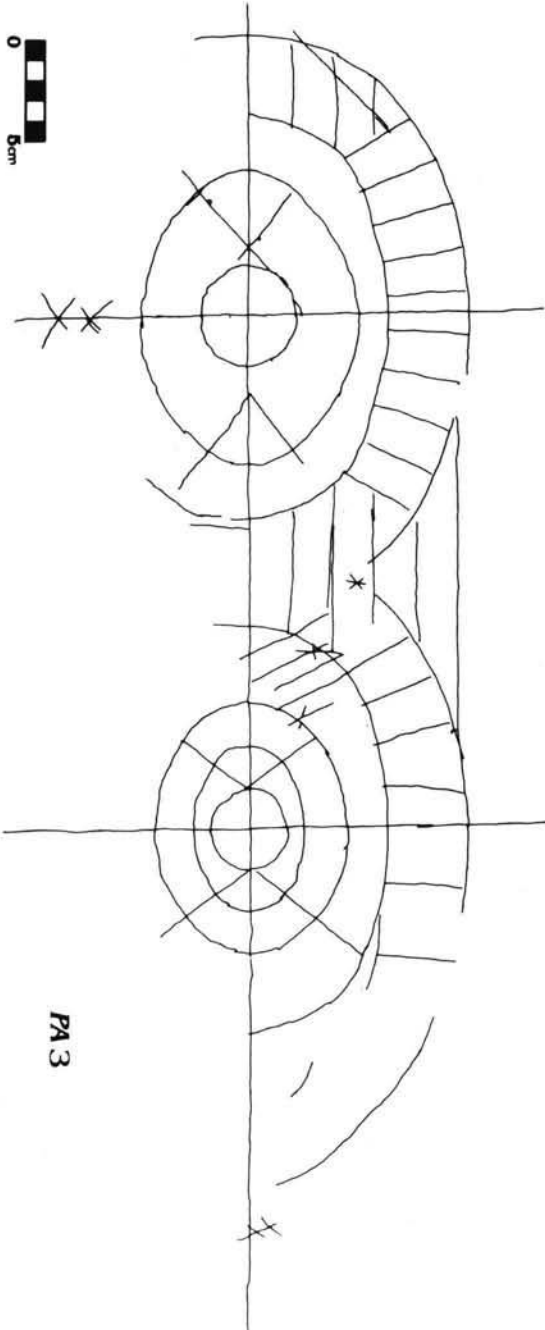
Id. autor. *Estética de las Proporciones en la Naturaleza y en las Artes*. Ed. Poseidón. Barcelona (1983). El "número auri" o la "divina proporció" és una constant equivalent a: 1'618... Es el resultat de la proporció: $(a+b) / a = a/b$, fent $x = a/b$. D'això sorgeix l'equació de segon grau que té com a solució $(\sqrt{5} + 1) / 2$. Seguint la suggestió de Sir Th. Cook i Mark Barr se'l designa amb el símbol ϕ .

PA 1

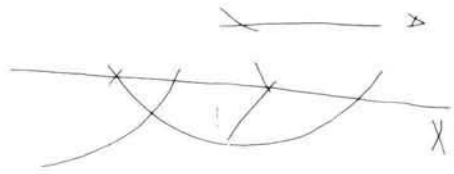
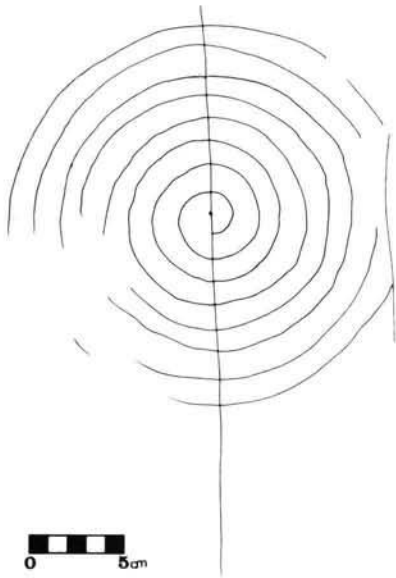

PA 2

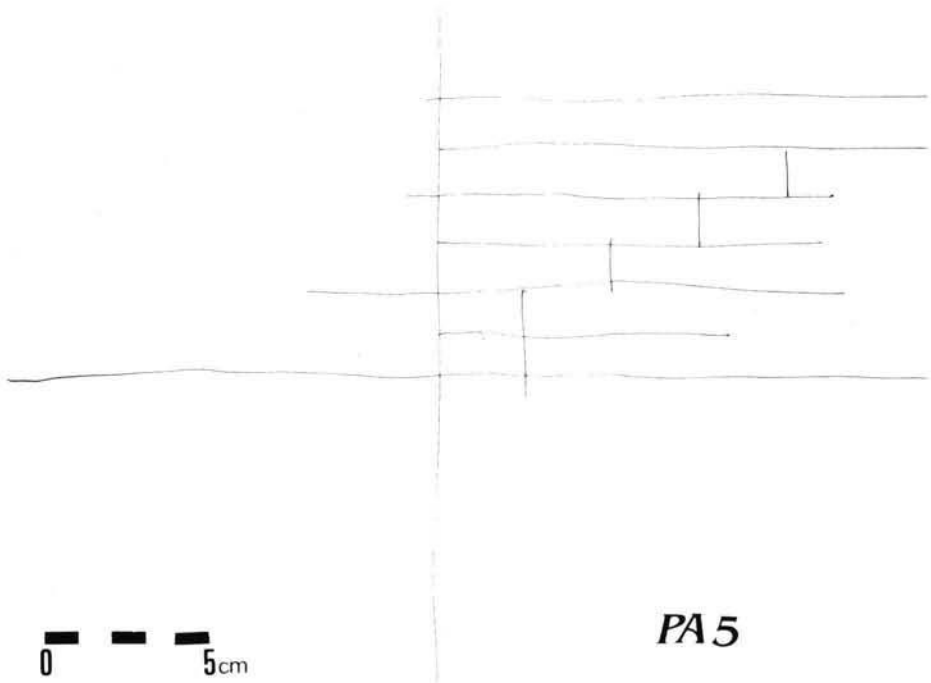

0
5m

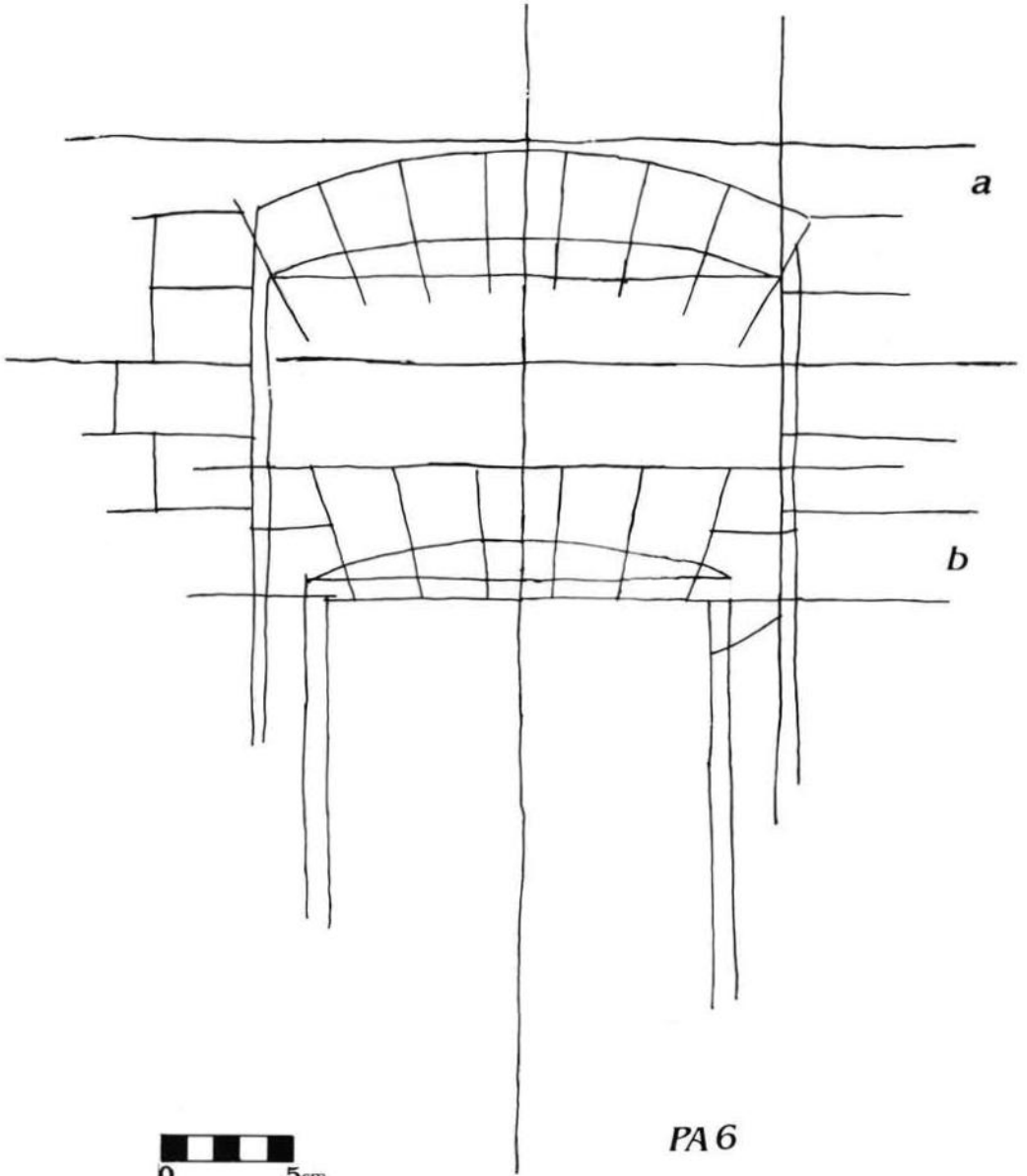
PA 3

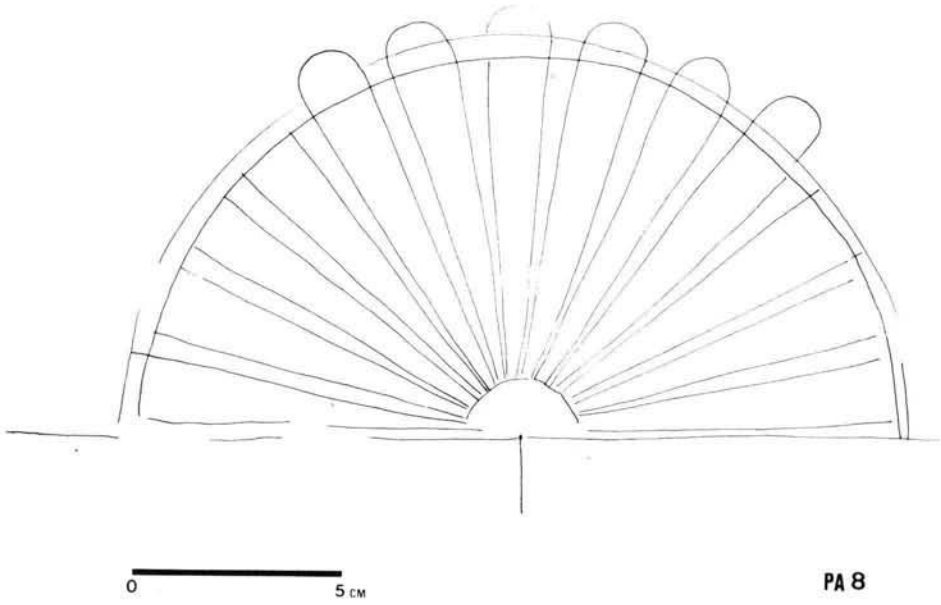
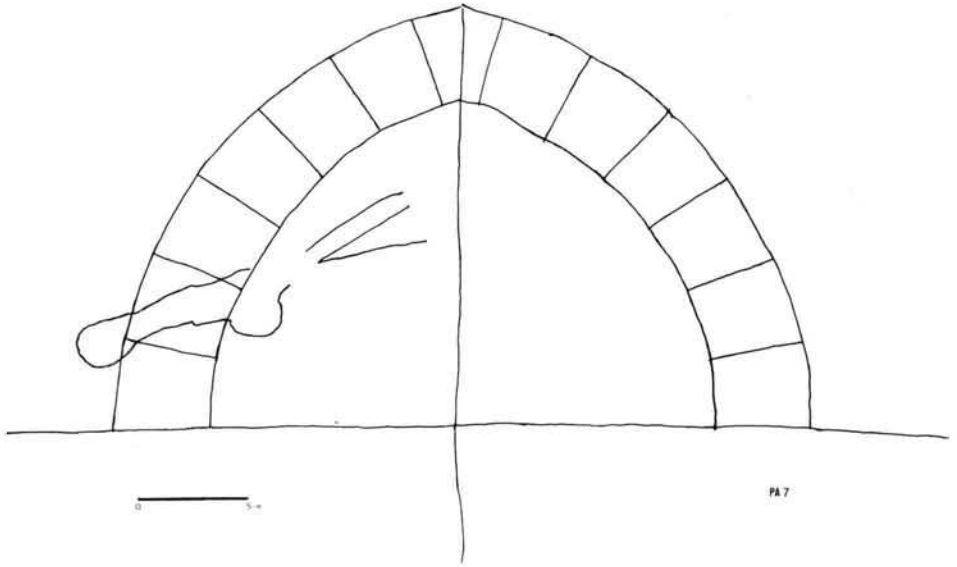

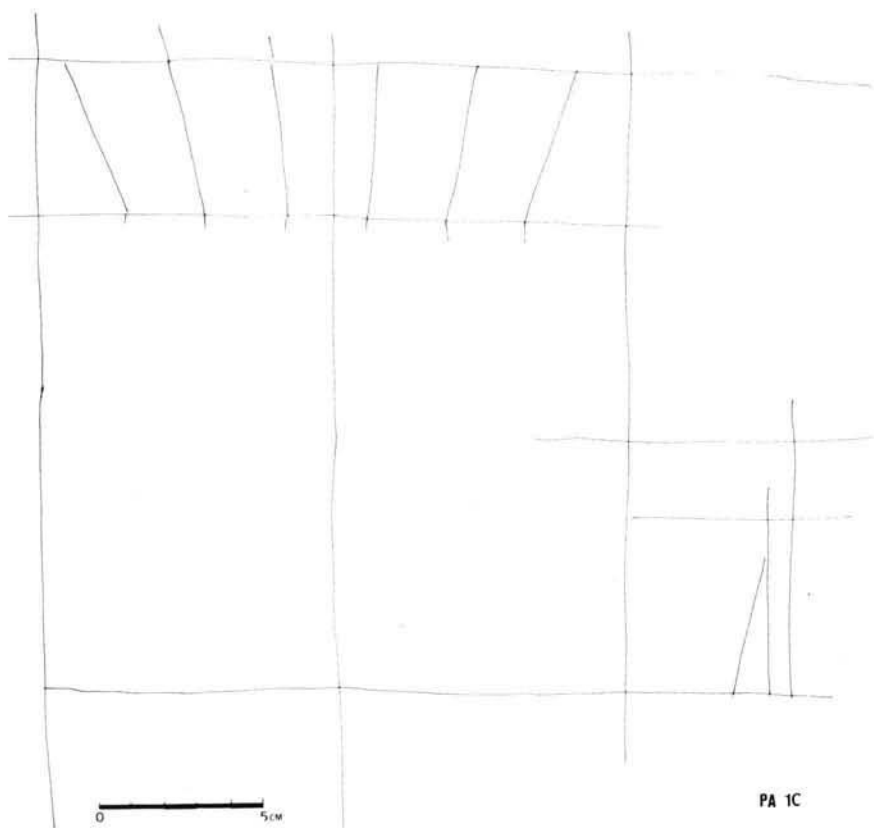
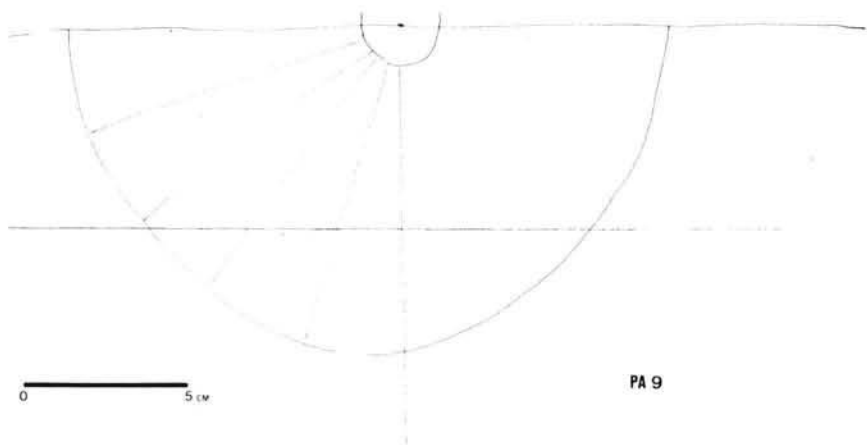
PA 4

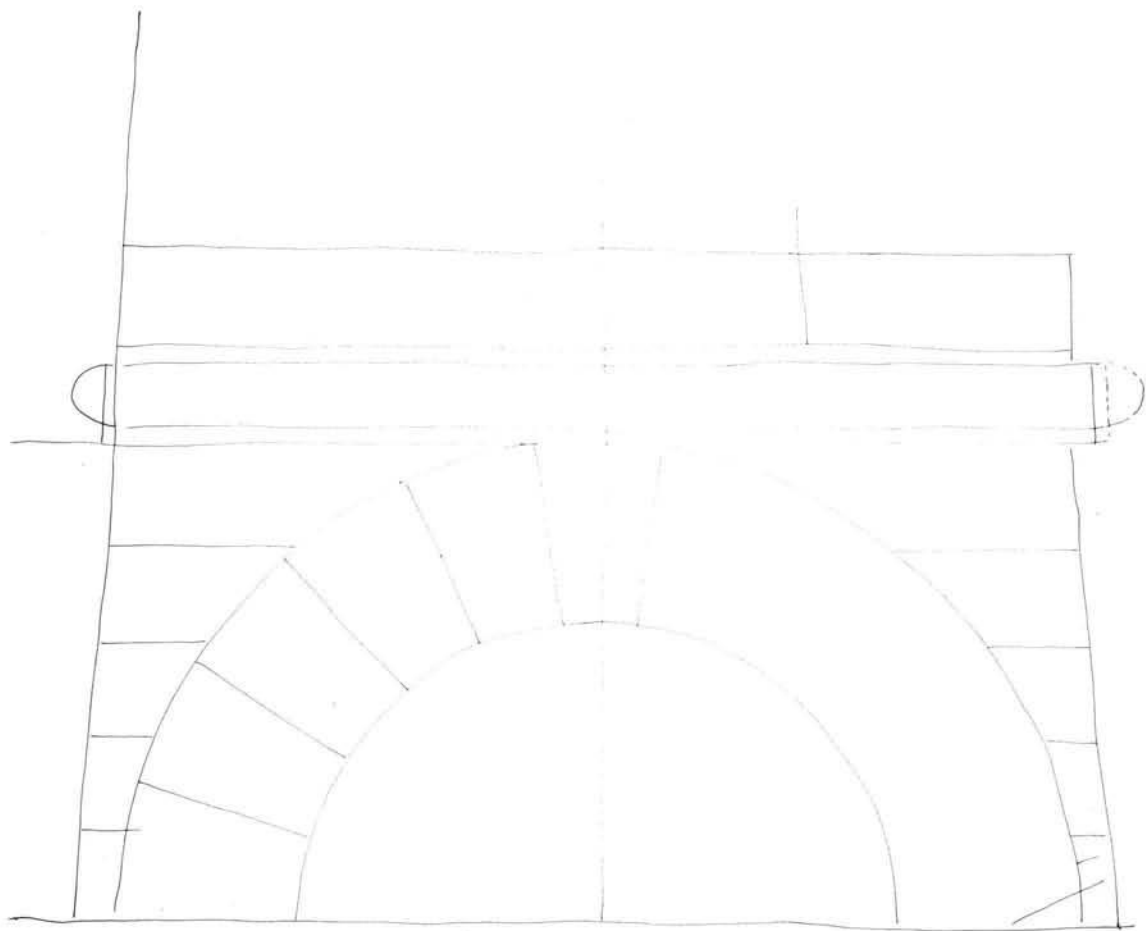

PA 5

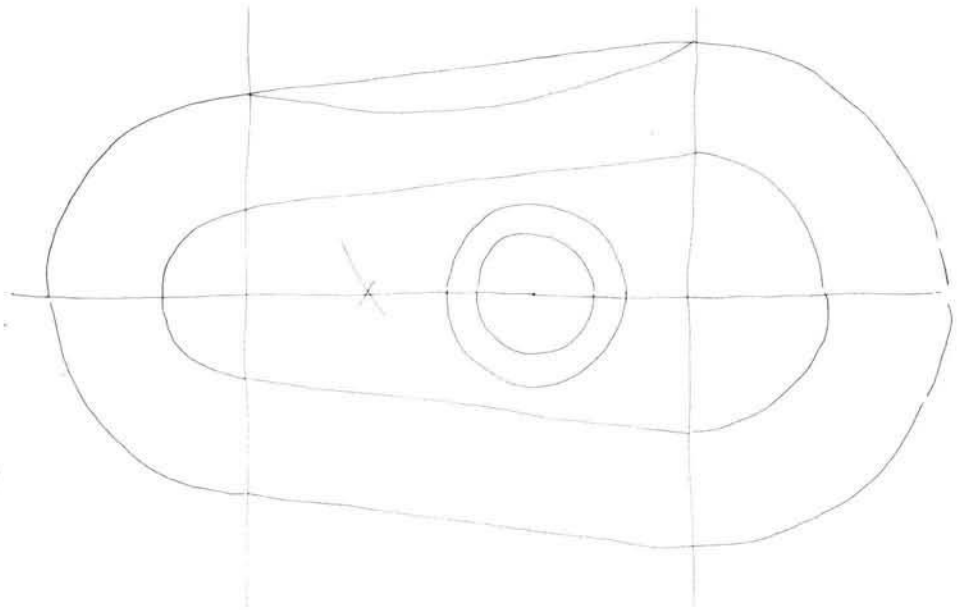

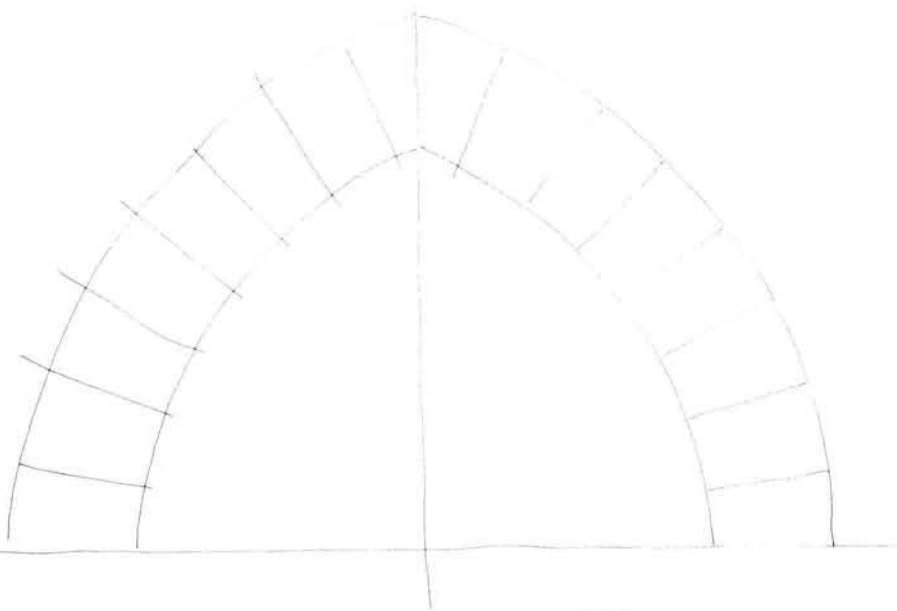
0 5cm

PA 11

0
5 m

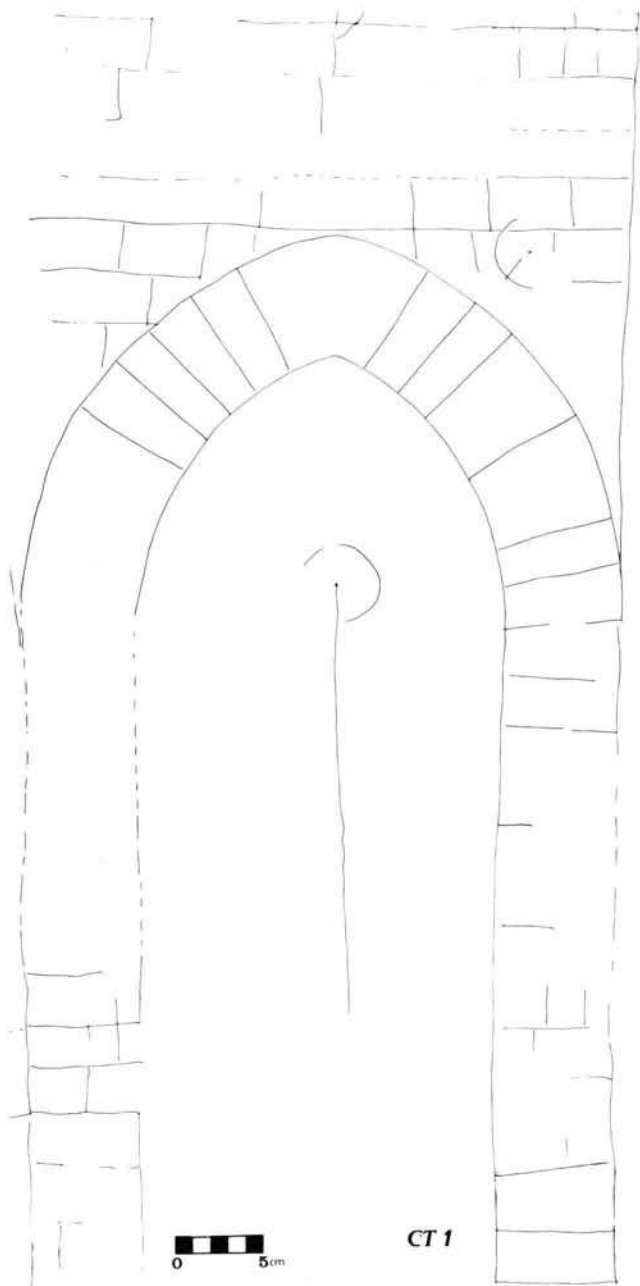

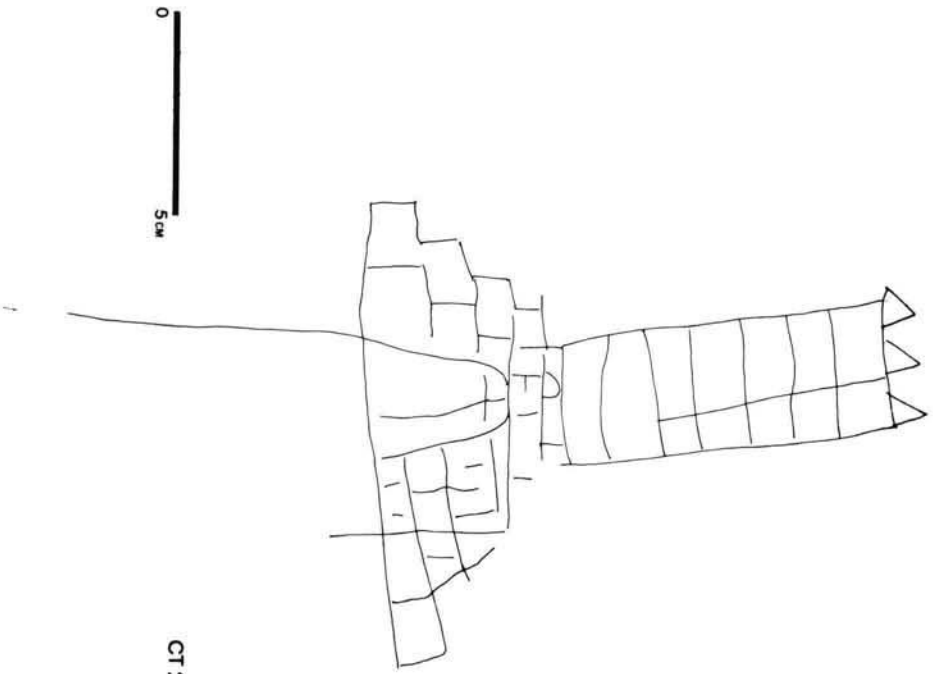
PA 12

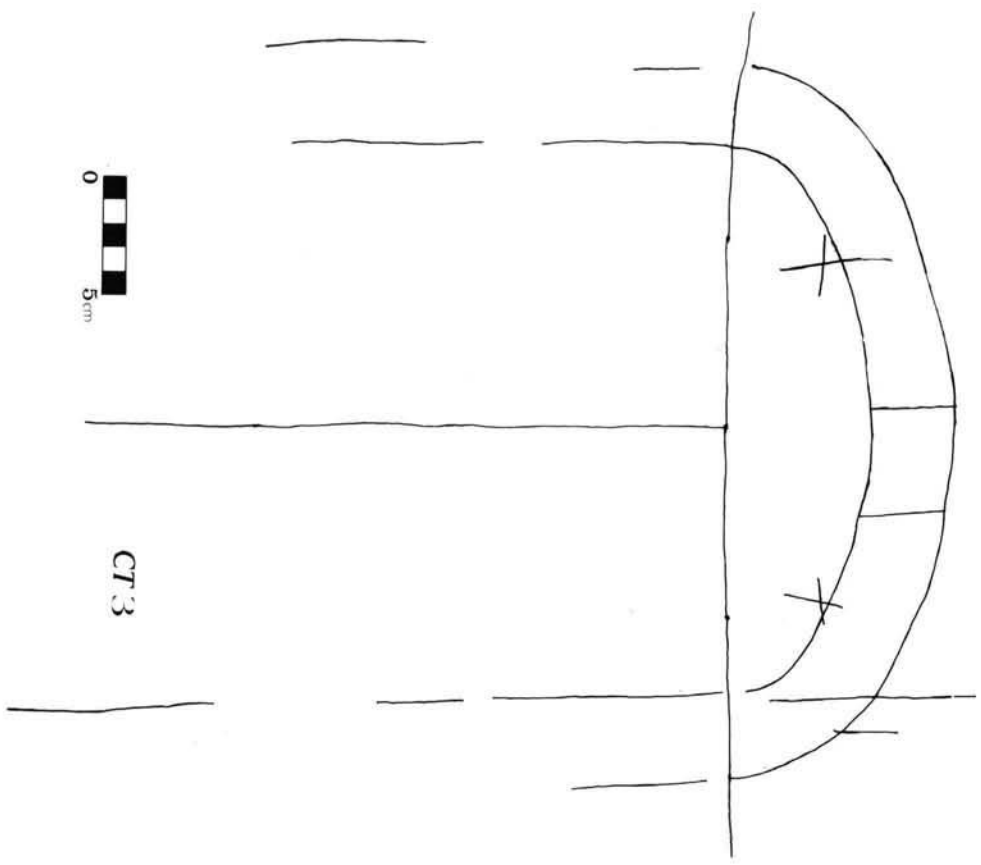
PA 13

0 5 m

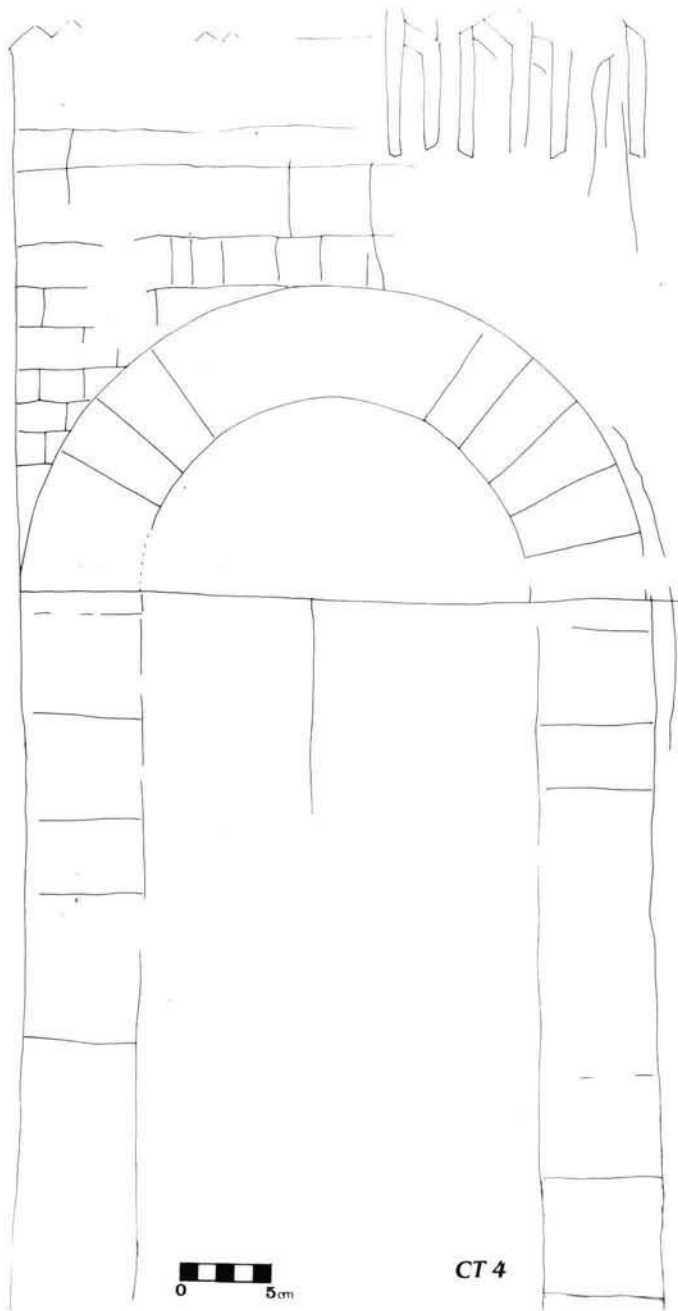

CT 2

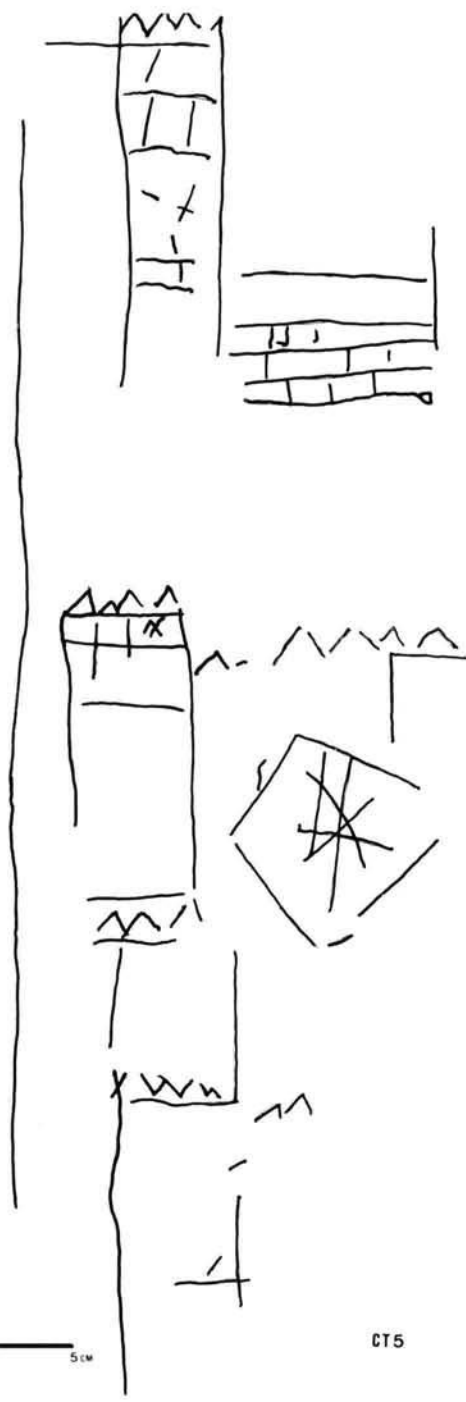

CT 3

0 5cm

CT 4

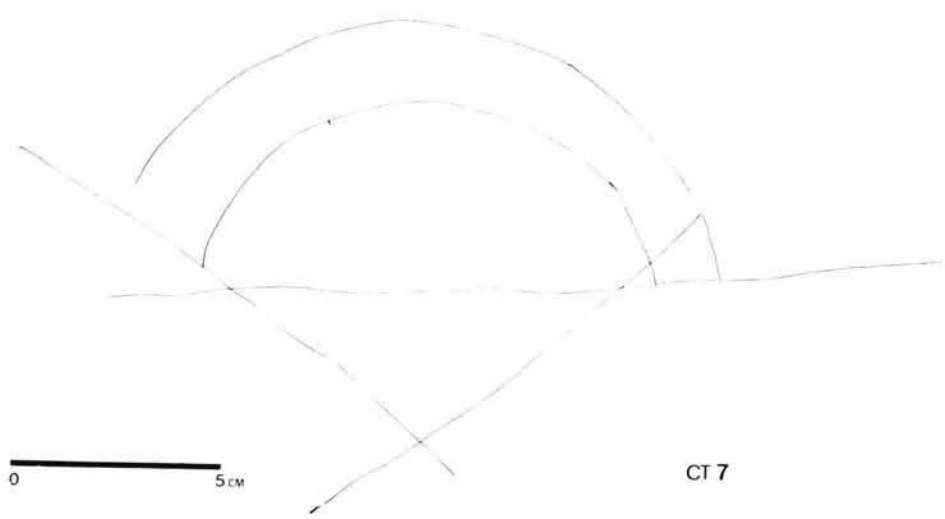

0 5cm

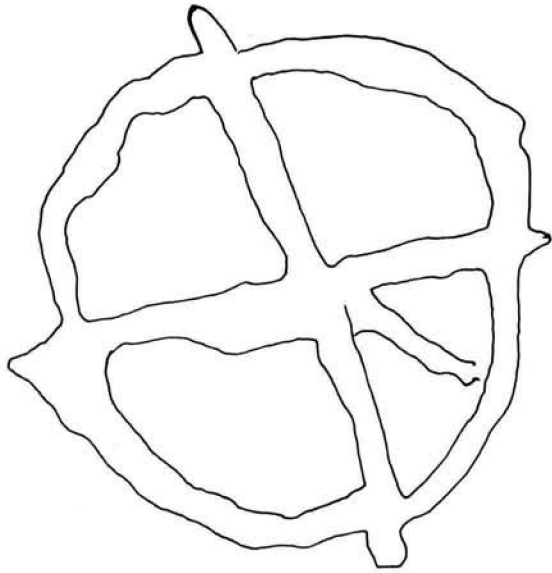
CT5

IAUME-BON-AVS DE SEPTEMBZA
1609

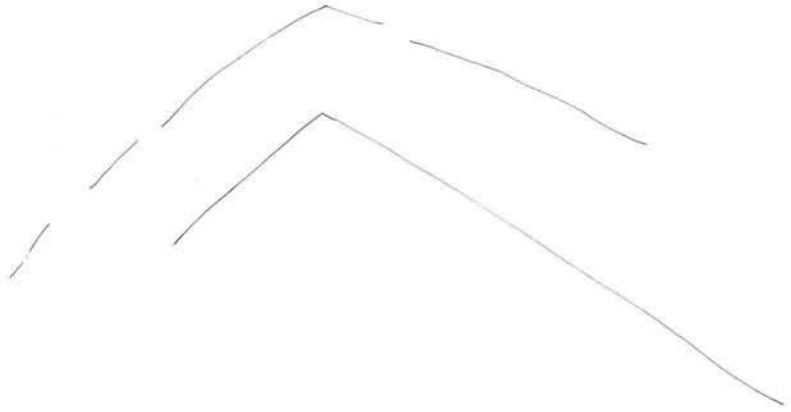
CT 6

CT 7

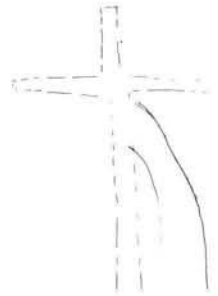

CT 8

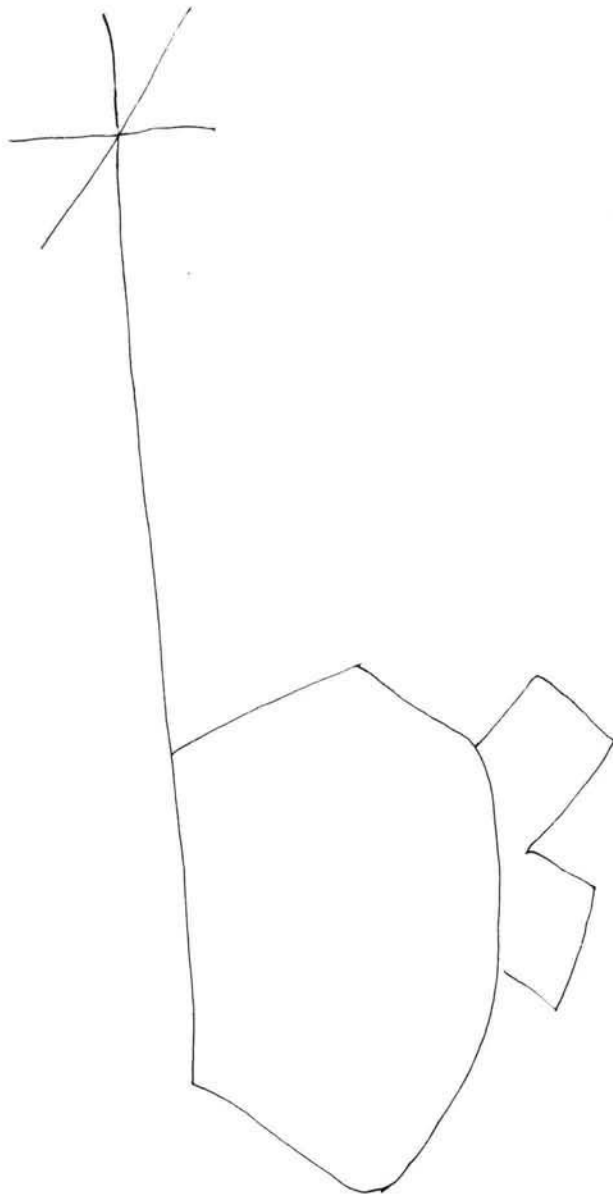

CT 9

η γέφυρα λαροζα η α περραλ

CT 10

CT 11

I N V E N T A R I

Pia Almòina.

1. Traça: Espiral concèntrica. Incompleta.
Possible exercici per traçar una espiral a partir d'un centre.
Incisió.
21 x 21 cm.
A 0'40 m. h.

2. Traça: Projecció d'una volta d'aresta.
Volta formada per nou filades per costat, generant una creu en el centre.
Incisió.
23'5 x 24 cm.
A 0'70 m. h.
Bib:
GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 96-99; 164-165.

3. Traça: Conjunt de dos arcs carpanells amb un pilar comú.
Conserva totes les traçes de la seva construcció, realitzada mitjançant cercles, circumferències, elipses, arcs, angles i perpendiculars.
Incisió.
26 x 66'5 cm.
A 0'95 m. h.
Bib.:
GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 20-21; 28-29; 32-35; 44-47.

4. Traça: Conjunt d'una espiral concèntrica i arcs de circumferència.
El primer és una espiral de traçat central que té marcada amb claretat la diagonal horitzontal i el centre.
El segon és una sèrie d'arcs de circumferència traçats a partir d'una línia vertical. Va acompanyat d'una circumferència mal acabada.
Incisió.
47 x 38 cm.
A 0'84 m. h.

5. Traça: Alçada d'una escala (?).
A partir de dues línies perpendiculars es fan una sèrie de paral·leles que formen els escalons.
Incisió.
31'5 x 36'6 cm.
A 0'80 m. h.
Bib.:
GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 224-225; 234-239.

6. Traça: Conjunt de dues llindes de portes (o finestres).
 (A) correspon a un arc escarser de set dovelles.
 (B) és un arc a nivell o pla de cinc.
 Correspon al tipus que Gelabert anomena "romà". Estan traçats a partir d'un mateix eix de simetria, tal volta per comparar-los.
 Incisió.
 50 x 39 cm.
 A 0'62 m. h.
 Bib.:
 GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 56-57; 136-137; 177-179.
7. Traça: Arc ogival, amb un penis superposat no coetani.
 Correspon a un arc rebaixat o tercejat, traçat a partir de dues línies perpendiculars. Consta de dotze dovelles i clau.
 Incisió.
 32'5 x 43 cm.
 A 0'67 m. h.
 Bib.:
 GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 20-21; 24-25.
8. Traça: Absis en forma de copinya (?)
 Figura semicircular construïda a partir de dues semicircumferències concèntriques on hi ha traçades tretze acanaladures en ventall.
 13 x 22'5 cm.
 A 0'79 m. h.
9. Traça: Esborrany de l'anterior. (?)
 Semicercle traçat a partir d'un diàmetre que conté una petita circumferència. D'ella hi neixen cinc radis.
 Incisió.
 14 x 31 cm.
 A 0'75 m. h.
 Bib.:
 GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 214-215.
10. Traça: Arc a nivell o pla.
 La llinda consta de cinc dovelles. Està construït a partir d'unes línies perpendiculars.
 Incisió.
 24'5 x 30 cm.
 1'01 m. h.
 Bib.:
 GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 58-59; 64-67.
11. Traça: Arc de portal forà amb motllura.
 Es un arc de mig punt amb cinc dovelles marcades, més la clau. La motllura, que està part damunt de l'arc, és del tipus de mig bocell.
 Està traçat a partir d'una perpendicular central.

Incisió.

26 x 35 cm.

A 0'78 m.

Bib.:

GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 26-27; 48-55; 60-61; 172-173.

12. Traça: Tronera o bombardera.

Figura generada a partir d'una perpendicular creuada per unes paral·leles. Els acabaments superior i inferior són dues semicorones circulars, de major tamany la superior. En el seu centre hi ha una corona circular que pot correspondre a la boca d'un canó.

29 x 23 cm.

A 1'09 m. h.

Bib.:

GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 112-113; 220-223.

13. Traça: Arc ogival tercetjat.

Construït a partir de línies perpendiculars. Consta de catorze dovelles més la clau.

Incisió.

26 x 38 cm.

A 1'10 m. h.

Bib.:

GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 20-21; 24-25.

Capella de la Trinitat.

1. Traça: Arc ogival.

Presenta tot el seu parament. Té indicades les pedres de la paret a la que pertany. Conserva traces de vuit dovelles, l'eix de simetria i la circumferència generatriu.

Incisió.

76 x 35 cm.

A 1'15 m.

Bib.:

GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 20-23.

2. Torre amb repeu escalonat.

Graffiti realitzat per mà inexperta. Representa, possiblement, una torre de senyals. Té traç i composició infantils. Hi ha restes d'un accés a la porta, que és de mig punt i té merlets de tipus triangular.

Incisió.

23 x 11'5 cm.

A 1'25 m. h.

3. Traça: Esborrany d'arc carpanell.

Conserva l'arc amb la possible clau i els brancals. Té restes de les línies, punts i arcs de traç.

Incisió.

40'4 x 44 cm.

A 1'07 m. h.

GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 20-21.

4. Traça: Conjunt format per un arc de mig punt i restes d'una inscripció amb lletra gotitzant de doble traça.

L'arc mostra restes de les línies guia i nou dovelles.

La mateixa mà que realitzà el n.º 2 el transformà en una torre merletada.

El que resta de la inscripció és il·legible.

Incisió.

68 x 35 cm.

A 1'02 m. h.

Bib.:

GELABERT, J. *De l'Art de Picapedrer*, pp. 26-27.

5. Conjunt de restes de quatre torres merletades.

Traç infantil que remet al n.º 3.

Es troba superposats al n.º 4.

Incisió.

46 x 15 cm.

A 0'99 m. h.

6. Inscripció.

IAUME BOU - A 5 dcteMB2A /

1609 /.

Realitzada amb traç profund i amb les paraules separades per interpuncions triangulars.

Incisió.

21 x 94 cm.

A 0'92 m. h.

7. Petxina. (?).

Esquema de traç grosser format per un sector de corona circular, els seus radis i una línia horitzontal que marca la base de la corona.

Incisió.

12 x 23 cm.

A 1'28 m. h.

8. Creu grega inscrita en un cercle.

D'incisió molt profunda i mal acabada. Els braços sobresurten de la circumferència. Conserva la bisectriu del quadrant superior dret.

Incisió.

8 x 8'5 cm.

A 1'18 m. h.

9. Dos angles aguts paral·lels amb els vèrtex a la part superior.
Incisió.
11 x 20 cm.
A l'04 m. h.
10. Inscripció acompanyada dels restes d'una creu llatina.
ha fet la pati a nA perpal /
La creu llatina, situada a la part dreta, és d'una mà diferent i està molt esvaïda.
Incisió.
34'5 x 84 cm.
A l'93 m. h.
11. Inscripció.
b /
Minúscula d'aire gotitzant. La part superior de l'arbre es veu creuat per una aspa, mentres que la corba presenta dues protuberàncies quadrangulars. Recorda una marca d'artesà o de mercader.
Incisió.
18 x 8 cm.
A 2'13 m. h.